

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1020760
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2022; 4(1): 28-45
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2022; 4(1): 28-45

ARNAVUTÇAYA GEÇMİŞ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN KAZANDIĞI SOYUT ANLAMLAR

Sindi BİLİBASHİ*

F. Sibel BAYRAKTAR**

ÖZ: Balkan halkları Türkçenin hâkimiyeti altında geçirdikleri yarım milenyum boyunca dillerini ve dinlerini serbestçe yaşama haklarına sahip olmakla birlikte koruyucuları olan Türklerin hem dinlerini hem dillerini de sempatiyle karşılamışlardır. Kimi Balkanlılar dinlerini İslam olarak yaşamayı seçerken genellikle Ortodoks Hristiyan olan diğer unsurlar da Türklerle beraber tanıştıkları İslam gelenek ve âdetlerini bir anlamda kendileştirerek yaşantılarına dâhil etmişlerdir. Dillerini kullanmakta serbest oldukları hâlde gerek genç nesillerin geleceğini İstanbul'da gören ailelerin eğitim için çocuklarını İstanbul'a gönderme hevesi gerek resmî işlemlerde kullanılan dilin Türkçe olması Türkçenin etkisini onların hayatlarına hâkim kılmıştır. Hatta sokak dilinin ve ticaret dilinin yayılmacı karakteriyle Balkan dillerinin hepsinde Türkçe sözcükler inanılmaz yaşam alanları bulmuştur.

Sözcüklerin verildiği gibi kalmadığını biliyoruz. Alan dil, veren dilden kimi zaman bağımsız hareket eder. Aldığı sözcükleri evirip çevirir, kendine gerekli olan yerde istediği tat ve dokuda yeniden yapılandırarak kullanmayı yeğler. Arnavutçada da hatırı sayılır miktarda

* Öğretim Görevlisi, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, e-posta: sindibilibashi@trakya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2273-2742>

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fsibel@trakya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5699-4572>

Geliş Tarihi (Received): 08.11.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 31.03.2022

ARNAVUTÇAYA GEÇMİŞ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN
KAZANDIĞI SOYUT ANLAMLAR

Türkçe sözcük yer almaktadır. Her ne kadar alınan sözcüklerin bir kısmı bu yüzyılda değişen resmî hâkimiyet ve moda anlayışıyla birlikte unutulmuş olsa da kimi sözcükler öylesine Arnavutçaya mal olmuştur ki artık bu dilin özgün malzemeleri arasında sayılmaları gerekir.

Türkçe sözlüklerde somut anlamlı kimi sözcükler Arnavutça sözlüğünde yerleşik hâle geldiklerinde soyut bir anlama bürünmüşlerdir. Bu çalışmada, Arnavutçaya girmiş ve anlam değişimine uğramış Türkçe sözcüklerden somut bir anlamdayken alıntılıandığında soyut bir anlam taşımaya başlayanlardan bir kısmı masaya yatırılacaktır.

Çalışmada Lindita Latifi Khanari'nin *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes* adlı kitabı ve TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlük*'ü esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arnavutça, Alıntı Sözcükler, Verinti Sözcükler, Somut Anlam, Soyut Anlam.

**SEMANTIC CHANGES FROM CONCRETE TO ABSTRACT IN
TURKISH LOANWORDS IN ALBANIAN LANGUAGE**

ABSTRACT: The Balkan people had the right to practice their language and religion freely during the half-millennium that passed under the domination of the Turkish language, and also, they sympathized with the religion and language of the Turks. While some Balkans chose to follow Islam as their religion, other ones, generally Orthodox Christians, also adopted some parts of the Islamic traditions and customs that they learned from the Turkish people, thus in a sense they incorporated them into their lives. Even though they have been free to use their own language, the influence of the Turkish has dominated their lives for various reasons such as: The new generations have seen a brighter future in Turkey, or the parents have sent their children for study in Turkey and Turkish language have been used in all of the official institutions. In fact, with the expansionist character of everyday and commercial language, Turkish words have found themselves extraordinary large spaces in all Balkan languages.

29

We know that words do not stay as they are given. The borrowed words in a mother language sometimes operates independently from the language they are borrowed. The borrowed words experience changes in terms of taste and texture where it is pleased and necessary. There are also a considerable amount of Turkish words in the Albanian language. Although some of the words have been forgotten with the change of the official dominance and the change of the time in this century, some words have become so Albanian that they must be counted as the original materials of this language.

Some words that have a concrete meaning in Turkish dictionaries gains an abstract meaning when they are placed in the Albanian dictionary. In this study, the topic of our analysis are some words that have a concrete meaning in the Turkish dictionary but become abstract ones by a semantic change when they are entered the Albanian Language.

Our study is based on the book of Lindita Latifi Xhanari *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes* and the current Dictionary (Güncel Sözlük) from TDK.

Keywords: Turkish, Albanian, Borrowed Words, Lended Words, Concrete Meaning, Abstract Meaning.

Giriş

1. Arnavutluk Tarihine Kısa Bir Bakış

Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan ve aynı zamanda bir Balkan ülkesi olan Arnavutluk, kuzeyinde Karadağ, kuzeydoğusunda Kosova, doğusunda Kuzey Makedonya ve güneyinde Yunanistan ile sınırdır. Batıda Adriyatik Denizi ve güneybatısında İyonya Denizi'ne kıyıları vardır. Arnavutlar, köken bakımından kendilerini Avrupa'nın en eski kavimlerinden biri olarak bilinen antik *Pelasglardan* gelen *İliryalıların* torunları olarak tanımlamaktadırlar (Korkuti, 2002: 19).

Osmanlı öncesi Arnavut toplumu Balkan yarımadasının geniş bir kesimine dağılmış, bölgelerin coğrafi yapısına göre geçimlerini avcılık, hayvancılık ve tarım ile sürdüren, kabile, köy veya *katun* tipi toplumlar hâlinde yaşamaktaydılar (Bozbora, 1997: 23). 15. yüzyılda Balkan yarımadasının büyük bölümünü hâkimiyeti altına alan Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesine kadar Arnavut toplumu üzerindeki hükümlerini devam etmiştir. Birinci Balkan Savaşı'nda Arnavutluk topraklarının belirli kesimleri Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın işgaline uğrayarak yağmalanmıştır. Arnavutlar bu sırada bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da siyasi açıdan tam bağımsızlıklarını kazanamamışlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında

1939 yılında Faşist İtalya ülkeyi işgal ederken 1943 yılında Nazi Almanya'sı ülkeyi ele geçirmiştir (Plasari, 1984: 550-551). 1946-1992 yılları arasında ise Enver Hoca ile Emek Partisi önderliğinde Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Arnavutluk'un hâkimi olmuştur (Özgür, 2013: 327). Bu dönemde kapalı bir rejim uygulayan Enver Hoca yönetimi her yönden ülkeyi ve toplumu baskı altına almıştır. 1991 yılında dağılan Sovyetler Birliği'nin ardından Arnavut toplumu da çok partili hayata geçerek demokrasi ile yönetilmeye başlamıştır.

2. Arnavut Dili Tarihine Kısa Bir Bakış

Hint-Avrupa dil ailesinde özgün, bükümlü ve eklemeli bir dil olan Arnavutça, Avrupa'nın en eski toplumlarından biri olarak kabul görmesine rağmen dil tarihi bağlamında çok fazla boşluk bulundurmaktadır. Arnavut dilinde yazılmış ilk belgelerin 14. yüzyıl, ilk edebî belgelerin ise 16. yüzyılda kaleme alınmış olması, yüzyıllar boyunca özellikle coğrafyadan coğrafyaya farklı alfabeler ve diyalektler kullanılması bu dilin art zamanlı incelemelerinde çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir (Dillioğlu, 2018a: 2).

Arnavut toplumu, kimi zaman siyasi birlikteliğini oluşturamadığından hâkimiyeti altına girdiği toplumlardan kimi zaman ise komşuluk ilişkileri bulunan veya savaş, ticaret ve göç akınları gibi farklı nedenlerle yollarının kesiştiği birçok toplumun dilinden ve kültüründen etkilenmiştir. Bu etkileşim Arnavut dilinin başlıca kuzey ve güney olmak üzere bölgelere göre değişiklik gösterebilen toplumsal ve kültürel yapısında açıkça görülmektedir. Arnavut dili tarihinin art zamanlı incelemelerinde de çeşitli dönemlerde Arnavut toplumunun baskın toplumların dillerinden etkilendikleri ve bu dillerin alfabeleriyle yazmanın yanı sıra sözcük, ses ve ek gibi birçok morfolojik ögeyi kendi dillerine ödünçledikleri görülür. Bunların bir kısmı zaman içinde işlevlerini yitirmiş veya dil sadeleştirme politikaları bağlamında Arnavutça sözcüklerle yer değiştirmiş olsalar dahi

geniş bir coğrafyada farklı diyalektler ve bunlara bağlı alt diyalektlerin konuşulduğu ağızlarda yaşamaya veya hatırlanmaya devam etmektedir. Genellikle ekonomi, hukuk, siyaset ve ticaret alanlarında isimlerin ve terimlerin Latince, Yunanca, Türkçe, Slavca, Romence, Keltçe ve Ermenice gibi birçok dilden ödünçlendiği görülür (Dillioğlu, 2018b: 93-94).

3. Arnavut Alfabeti

Arnavut alfabesi günümüzde 36 harften oluşmaktadır. Mevcut alfabe, farklı yüzyıllarda yazılmış belgeler ve edebî eserler ışığında incelendiğinde halkın etkilendiği dillere göre çeşitli sesler, sözcükler ve ekler ödünçlenmiş ve bu bağlamda Arnavut alfabesi oluşturulmaya çalışılmış olduğu görülmektedir. Ancak siyasi ve sosyal alanlarda baskın olan hâkim dillerden dolayı çok fazla kabul görmeyen bu alfabeler, Arnavut toplumunun siyasi açıdan birlikteliğini pekiştirmeye çalıştığı, hatta Arnavutluk'un bağımsızlık mücadeleleri içine girdiği dönemlerde daha sık kullanılmaya başlanmıştır. 1908 yılında Manastır Kongresi olarak adlandırılan bir toplantıda nihai karar alınmış ve günümüze kadar gelen Arnavut alfabesi kabul edilmiştir (Shkurtaç, 2010: 197-198). Manastır Kongresi ile her ne kadar millî bir alfabe yapılmaya çalışılmış olsa dahi özellikle dile ödünçlenmiş ve neredeyse dilin öz bir parçası olmuş birçok yabancı sözcük, ek, deyim ve söz kalıpları göz ardı edilememiştir.

4. Arnavutça ve Türkçe İlişkileri

Balkanlar; Hunların, Avarların, Peçeneklerin, Uzların, Bulgarların, Kumanların ve en son olarak da Osmanlıların at kişnemelerine tarih boyu kulak vermiştir. "Balkan yarımadasının ilk ve öz sakinleri olan İlirlerin torunları Arnavutlar ve Helenlerin mirasçıları Yunanlar dışında bütün diğer milletler geldikleri bölgelerden temasta oldukları Türk topluluklarından belirli sözcük ve dilsel yapıları da beraberinde getirmişler ve bu diller üzerinden de Arnavutçaya birçok yer ve kişi adları girmiştir" (Derjaj, 2020:

992). Arnavutların farklı Türk boyları ile ilk temasları Macar dilbilimci İstvan Schütz tarafından 10-14. yüzyıllar olarak tespit edilmiştir. Schütz örnek olarak iki kelime alır: *katund* ve *dushman/düşman*. Ona göre Arnavutçada köylere *katund* denmesinin sebebi Türkçe “*katun/kadın*” kelimesidir. Yaşamlarını hayvancılıkla sürdüren Arnavutlar, Türkler gibi oba hâlinde mevsimsel olarak kışlaklar ve yazlaklara göçer yaşamı benimsememiş, hayvanlarını otlatmaya giden erkekler, kadınları ve çocukları köylerinde bırakarak yaz aylarını yaylalarda geçirmeyi tercih etmişlerdir. Türkler özellikle Peçenekler bu yerleşim merkezlerine saldırdıklarında nüfusun sadece kadın ve çocuklardan oluştuğunu görmüşler ve köylere “kadın” adını vermişlerdir. Bu ilginç adlandırma *katun* kelimesinin Orta Türkçe döneminde bu arkaik şekliyle artık kullanılmadığı göz önüne alındığında daha da önem arz etmektedir. “*Dushman/düşman*” kelimesi ise Arnavutçaya Kuman boyundan yadigâr bir kelimedir. Rumen ve Kumanlar 13-14. yüzyıllarda birlikte yaşamaktaydılar. Polonyalı Waclav Cimokovski'nin belirttiğine göre Arnavutluk'un Puka şehrinde bir köyün ismi hala “*Dushman*” olarak geçmektedir. Aynı zamanda Arnavutluk'ta “*Koman*” Romanya'da “*Comana*”, “*Comaneşti*”, “*Comarnic*”, Vojvodin'de “*Kumane*” köy adı, Makedonyadaki “*Kumanovo*” ve “*Kumanica*” yer adlarının Kumanlardan kaldığı anlaşılmaktadır (Bayraktar, 2009: 1057).

Türkçenin Arnavut diline katkılarının tarihlendirilmesinde Arberiş lehçesi ayrı bir önem taşır.¹ İtalya'nın güneydoğusunda ve Yunanistan'ın kuzeydoğusunda konuşulan bu lehçe, Arnavutçanın, Osmanlıların Arnavutluk hâkimiyetinden önceki Arnavutça-Türkçe etkilenme temelleri hakkında belleğini oluşturur. Arnavutçanın Türkçe ile açık temasının izlerini taşıyan kimi sözcükler bu lehçenin dağarcığında bulunmaktadır: *fitil*, *sahat*

¹ Arnavutçanın iki yakın lehçesi bulunmaktadır: Kuzey Lehçesi Gegrişte ve bu günkü standart Arnavutçayı oluşturan Güney Lehçesi Toskarişte. Arberiş lehçesi daha erken dönemlerde ayrılmış uzak lehçesidir ve Türkçeden etkilenme kapasitesi diğerlerine göre daha düşüktür.

(T. saat), *sandık/sunduq/sduq* vb. (T. sandık), *gajtan* (T. kaytan/gaytan) vb. Arberesh lehçesindeki ev ekonomisi ve askerî teknolojinin sözcük alanlarına ait Türkçe sözcükler Türkçenin Arnavutçaya nüfuzunun ilk aşamasına aittir (Mandalá, 2012: 283).

Lindita Latifi Xhanari'nin çalışmasında Arnavutça yazılmış sözlüklerdeki Türkçe söz varlığı şöyle okunmaktadır (Xhanari, 2012: 17):

Kuzey Arnavutlarından ve Katolik olan Gjon Buzuku'nun *Meshari* adlı eserinde (1555) altı Türkçe kelime yer alır: *dollame* (T. dolama), *harami* (=kusar/T. haram), *kallauz* (T. kılavuz), *tepsi* (T. tepsi), *Turk* (T. Türk). Bu eser Arnavut dilinde yazılmış ilk dinî eser olması bakımından önemlidir. Budi'nin eserinde (1618-1621) bazı Türkçe sözcüklere rastlanmaktadır; *pazar* (T. Pazar), *temel* (T. temel), *raki* (T. rakı), *terezi* (T. terazi) gibi. Bardhi'nin Sözlüğü'nde (1635) yer alan Türkçe sözcüklerin sayılarının arttığı gözlenmektedir; *bajrak* (T. bayrak), *berber* (T. berber), *piper* (T. biber), *çavush* (T. çavuş), *çoban* (T. çoban) *kazan* (T. kazan). Katolik olan Bogdani'nin *Cuneus Prophetarum* adlı eserinde (1685) İslami sözcükler de yer alır; *amanet* (T. emanet), *baçe* (T. bahçe), *boja* (T. boya), *bylyzk* (T. bilezik), *çardhak* (T. çardak), *dadë* (T. dadı), *elçi=lajmëtar* (T. elçi), *hajjat* (T. hayat), *oxhak* (T. ocak), *sanxhak* (T. sancak). Timi Mitko'nun *Beleta shqypetare* adlı folklorik bir eser olan Arnavutça-Türkçe Sözlüğü (1878) Toskerişte'nin ilk sözlüklerinden birisidir. Arnavutça-Yunanca 1000 kelimedenden 500'ü Türkçedir. (*adalet* (T. adalet), *alaka* (T. alâka), *asllan* (T. aslan), *at* (T.(at), *beg* (T. bey), *çapraze* (T. çapraz), *çarçaf* (T. çarşaf), *çati* (T. çatı), *dylber* ((T. dilber). "Bashkimi" topluluğunun *Fialuer i Rii i Shcypes* (1908) adlı eseri Arnavutçanın ilk leksigrofik eseridir ve bu eserde kuzey Gegerişte'nin sözcükleri bulunmaktadır. Bu sözlükte yer alan kelimelerin 8' de biri yani 13.798 kelimedenden 1.675'i Türkçeden alıntıdır; (*açık*, *açıklık*, *açikoj*, *açikshëm*, *adet*, *adetçe*, *adetshëm*, *aga*, *agallëk*, *berberhane*, *çinar*, *çipllak*, *çobani*, *dallame*, *dervish*, *hebe*, *hudud*, *insaf*, *kabahat*, *kafeane* ...) (Xhanari,

2012: 25-26). Bu sözcüklerden 929 adeti bugünkü standart Arnavutçada hâlâ kullanılmaktadır (*açık, adet, çinar, çobani, dervish ...*) (Thomai vd., 2006: 26-184).

Arnavutçadaki Türkçe etkisi sadece sözcük düzeyinde kalmamıştır. “Tıpkı Ermeni, Gürcü dilleri gibi Arnavutçanın da Hint Avrupa dil ailesine dahil edilmesinde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunun başlıca sebebi Türkçenin bu dillere etkisinin sadece sözlük temelinde kalmayıp tıpkı Güney Slavcası, Bulgarca, Makedonca, Romence ve Yunancada olduğu gibi gramer ve söz dizimine de sızmasıdır” (Berberi, 1964: 4).

5. Dilden Dile Aktarmalar Üzerine (Kod Aktarımı)

İnsan sosyal bir varlıktır ve doğası gereği yalnız yaşayamaz. Ortak alandaki ilişkilerde onu diğer canlılardan ayıran en önemli farklardan biri de konuşabilme yeteneğidir. Konuşan insanın en önemli amacı iletişim kurabilmek, bilgi ve duyguları aktarabilmektir. Bunu yaparken bir dilin milliyetçiliği eylemin odağını teşkil etmez. Önemli olan iletişimin olabildiğince doğru anlaşılma ile sonuçlanması, söylenen ile anlaşılanın olabildiğince örtüşmesidir. “Bireyler kod aktarımı esnasında herhangi bir dil eksikliği ve konuşma esnasında kesinti yaşamazlar. Bu nedenle, bu olgu yetersizlik olarak değil, yetenek olarak algılanmalıdır” (Albayrak ve Erdoğan, 2020: 40). Değişik etnik toplulukların birlikte yaşadığı çok dilli toplumlarda, özellikle barış ortamlarında, insanların birbirlerinin keder ve sevinçlerine ortak olmaları, sokakta çocukların birlikte oynamaları, birlikte eğitim almaları, insanların kendi tecrübelerine dair öğretileri diğer insanlara aktarmaları, alışveriş, vb. sebeplerle her iki dilden de parçaların hatta ortak mimik, jest ve vurguların yer aldığı bir dil de oluşur.

Yönetenlerin dilinin aynı etnik kökenden olmayan yönetilen toplum üzerindeki etkisi de açıktır. Yönetenlerin dilinden topluma yansıyan öğelere baktığımızda; bunların daha çok siyasi ve hukuki kurumlar ve onların işleyişlerine dair sözcükler ile askerî konuları kapsadığını görürüz. Ancak halkın bu gerekliliklerin dışında yönetenlerin dilinden yani üst dilden ‘özenti alıntılar’ da denebilecek hayati olmayan bazı alıntılar yaptıkları, kültürel özümseyiş veya öykünme sonucunda yeme içme kültüründen kıyafet kültürüne, ev tasarımıyla yaşam biçimi ve davranış kalıplarına kadar pek çok alanı kapsayacak sözler ve hatta kalıp ifadeleri kendi yaşam alanlarına taşıdıkları gözlenir. Hatta zaman içinde yöneticiler değişip de siyasi üstünlük el değiştirdiğinde bile dilden dile aktarılmış olan bu miras hızlıca terk edilememekte, birincil alıntılar unutulsa bile ondan türetilmiş ikincil biçimler verilen dilde yaşamaya devam etmektedir. Kullanım sıklıklarına göre bu sözcükler zamanla anlam değişmelerine, daha çok alıntılardan dilde anlam daralmasına da uğrayarak terimsel bir sözlük oluşturmaktadırlar. Söz gelimi Bulgarca’daki Türkçeden geçen ‘güney’ ve ‘kuzey’ sözcükleri o yönden esen rüzgarlara ad olarak terimleşmiş ve dilde kalıcılığını sabitlemiştir (Orel, 1998: 160). Türklerin Osmanlı dönemindeki yayılma alanlarında verdikleri sözcüklerin bir kısmı İslamiyet ile ilgili sözcüklerdir. Özellikle Balkanlarda ‘Türk’ ve ‘Müslüman’ kavramları neredeyse aynı anlama gelir.² İslamiyet’in kaynağı olması dolayısıyla Arapça ve bizden 400 yıl kadar önce İslam’ı seçmiş olanların dili olan

² Boşnakçadan örnekler verelim: *Turska vjera* Boşnak Müslümanların geleneksel yemini (Jah, 1999: 521-522). *Turçiti* İslamlaştırmak, birini Müslüman yapmak; *Turkovlanluk* İslam dindarlığı (Şkaliç, 1966: 624-625)

Farsça, İslami terminoloji kulvarında nasıl Türkçede büyük bir alan kaplıyorsa Türkçe vasıtasıyla da Balkanlarda kullanım alanı bulmuştur. Karaağaç'a göre "toplum hayatı değişik yer ve zamanlara ait insanların birbirlerine kendi bilgilerini ve ürünlerini sunmalarından ibarettir" (Karaağaç, 1997: 499). Bilgi aktarımı dil aktarımı ile paralellik göstermektedir.

6. Anlam Değişmeleri ve Sebepleri

Anlam biliminin en önemli konularından biri anlam değişmeleridir. Lyons'a göre temel/ asıl anlamı tespit ederken eski ve yeni bilgi ilişkisi, alt ve üst kavram oluş gibi dil içi ve bilgiyi başka topluluklardan öğrenme gibi dil dışı ölçüler söz konusudur (1981: 208). Ahanov'a (1993: 106-107) göre düşüncenin gelişmesine bağlı olan değişme süreçleri söz gelimi somuttan soyuta, özelden genele dönüşme ve kavramın ayrımlaşması kelime anlamındaki değişmeleri tetikler. Kelimelerin kullanım alanlarının zamanla değişmesi anlam alanını daraltıp genişletebilir. Alan daralması kimi zaman terimleşme ile ortaya çıkar ya da sözcüğün anlamına yeni anlamlar ilave edilerek zenginleşmesi sağlanır. Kimi zaman bir özel isim bir icada ya da yeni üretime verilerek genelleşmesi sağlanır. Ullman, anlam değişmelerinin sebeplerini; dile dayalı sebepler, tarihî sebepler, toplumsal sebepler, psikolojik sebepler, yabancı etkilerden kaynaklanan değişmeler ve yeni adlandırmalara duyulan ihtiyaçtan kaynaklanan değişmeler olarak sınıflandırmaktadır (1972: 192-195).

6.1. Somuttan Soyuta Anlam Değişmeleri

İnsanın beş duyu organıyla algılayamadığı olgular soyut olarak nitelendirilir;³ soyut anlamların yoğunluğu o dilin gelişmişlik düzeyini anlamamızdaki kıstaslardan biri olarak kabul edilir. Öncesinde somut bir duruma ad iken birinci anlamını unutarak veya üzerine benzetme yoluyla ikinci bir anlam yükleyen insan beyni, mecazlaşma da denen bu mental işlem sonrası insana ait duyu organlarının algılaması dışındaki durumları da ifade yeteneğine kavuşur. “Dillerde somut olarak duyumlanan ve adlaşan kavramlar, zamanla yeni anlamlarla genişleyerek birden fazla kavrama karşılık olabilirler...Soyutlaşma ya da soyut anlam kazanma olarak terimleştirdiğimiz bu tür sözler, aslında bir tür mecazlaşmaya maruz kalmışlardır.” (Özşahin, 2017: 710)

Dildeki soyut kavramların bir kısmının somut ifadelere yüklenen mecaz anlamlar ile soyutlaştırıldığı bilinmektedir. Dilden dile aktarılan kimi somut anlamlı sözcükler kendi dilinde mecazlaşarak soyut anlamlar kazanabilir ve alıcı dil bunları göz ardı edebilir. Ya da tam tersi bir mantıkla alınan sözcük kendi dilinden farklı bir anlam dünyasına çekilerek üzerine soyut anlamlar da yüklenebilir. Kimi zaman da alan ve veren dil aynı zihinsel aşamalardan geçerek aynı mecazlaşma, dolayısıyla soyutlaşma evrelerinde ortak noktalarda buluşabilirler. Bütün bu ihtimaller, dillerin gizemli dünyalarında karşılıklı etkileşimin neden-sonuç ilişkilerine de uzanan bilgiler arşivlemektedir.

³ Somut: “varlığı duyularla algılanabilen, müşahhas”, somut ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr); soyut: “varlığı duyularla algılanamayan, mücerret; mecaz: anlaşılması kavranılması güç”, soyut ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr), (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

7. Arnavutçada Tespit Edilen Türkçe Sözcüklerdeki Somuttan Soyut Anlama Değişmeler

Çalışma konumuz Arnavutçanın Türkçeden alıntılanan sözcükleridir. Seçilen on beş sözcükte görülecektir ki Arnavutça sözlükte, alınan sözcüğün birinci anlamı Türkçedeki ile uyumlu iken sözcükler yeni yurdunda ikinci bir anlam kazanmış ve bu soyut bir anlam şeklinde gelişme göstererek dilin demirbaşları arasına yerleşmiştir. Arnavutçaya geçmiş kimi sözcüklerin birden çok anlama geldiği gözlenmekle birlikte biz konumuz soyutlaşmış anlamlar olduğundan sadece 1. anlamı ve soyutlaşmış anlamı üzerinde durmayı tercih ettik.

7.1. Türkçe: *babalık* baba olma durumu, üvey baba, kaynata; [deyim *babalık etmek* baba gibi davranmak, **iyilik etmek**, büyüklük etmek.]

Arnv.: *baballek* kısa ve kalın ahşap, **iyi kalpli insan**. [ishte njeri **baballëk**, İyi kalpli insandı].

7.2. Türkçe: *barut* ateşli silahla merminin atılmasına veya herhangi bir aracın fırlatılmasına yarayan patlayıcı madde. [deyim *barut gibi*: **öfkeli**, huysuz, sert, aksi, pek ekşi, acı.]

Arnv.: *barut* ateşli silah kartuşlarını doldurmak için kullanılan patlayıcılar, genellikle siyah veya kahverengi toz., **hemen sinirlenen kişi** [merr flake si **barut**: çok çabuk sinirleniyor.]

7.3. Türkçe: *boyamak* boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek. [mec. **ağır söz söylemek**, aşağılamak, azarlamak.]

Arnv.: *bojë* giysileri boyamak, çeşitli şeyleri boyamak, yazmak, boyamak vb. için kullanılan sıvı veya çözünen toz şeklinde., **beddua** [mos ta pafsha më **bojën**: İnşallah bir daha seni görmem.]

7.4. Türkçe: *burun otu* burna çekilen tütün, enfiye

Arnv.: *burnot* kuru ve toz tütün, enfiye, **değersiz şey**. [ishte **burnot** fare: çok değersiz imiş, hiçbir işe yaramaz.]

7.5. Türkçe: *çeşme* genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı, yalıklı su hazinesi veya yapısı, pınar.

Arnv.: *çezme* bir su kaynağından veya kapalı bir kaynaktan gelen, içme suyunun aktığı bir huni veya oluk; suyun bir huniden aktığı kapalı kaynak, pınar, **sözünde durmayan**. [te shpien ne njeqind **çezma** dhe ste jep uje: işin sonuna kadar getiriyor fakat en sonunda yarı yolda bırakıyor.]⁴

7.6. Türkçe: *çıkırık* kuyudan kovayı çekmeye yarayan el ile çevrilen araç, iplik bükme, iplik sarma gibi işlerde kullanılan el ve ayakla çevrilen dolap, ağır bir şeyi çekerek ipin sarılmasına yarayan bir eksen üzerinde uzunca bir kolla çevrilerek dönen silindir.

Arnv.: *çikrik* genellikle ayak tarafından döndürülen ve elle bükme veya pamuk ipliği sarmak için kullanılan bir daireden oluşan bir alet/araç, **aklını kaybetmek**. [i ka ikur **çikriku**: kafayı sıyırdı.] [Not: Kafanın içindeki düşüncelerin birbirini izleyişi *çikriğin* çalışmasına benzetilmiştir.]

7.7. Türkçe: *çorba* sebze, tahıl, et vb. ile hazırlanan sıcak, sulu içecek. [mec. içinden çıkılmaz durum. deyim: (bir şeyi) *çorba etmek*: **karıştırmak**; *çorba gibi*: 1. pek sulu (yemek) 2. **karmakarışık**.]

Arnv.: *çorbë* genellikle pirinç veya ince makarna ve sığır bağırsaklarıyla pişirilen kalın çorba gibi sıvı yemek, **karmakarışık** [e kam köken çorbë: kafam karmakarışık.]

7.8. Türkçe: *dolap* genellikle tahtadan yapılmış, bölme veya çekmelerine eşya konulan kapaklı mobilya, dönme dolap [mec. düzen. deyim: *dolap çevirmek*: **hile ile iş yapmak**.]

Arnv.: *dolap* bacaklardan oluşan ve genellikle iki katlı olan ve içine giysi, yiyecek veya diğer eşyaları koymak için kullanılan sandık gibi çeşitli

⁴ Sindi Bilibashi Yorumu: Kızların eskiden sevgilileri ile çeşme başında buluşma hikâyeleri kimi zaman da başarısızlıkla sonuçlanır, erkek çeşmeden eli boş dönerdi. Neden-sonuç ilişkisi.

mobilyalar, **kurnazlık etmek** [u fut nē punē me **dollap** e dinakēri: kurnazlıkla işe girişti.]

7.9. Türkçe: *ferman* buyruk, emir.

Arnv.: *ferman* Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın terfin, ödül, ceza vb. bir defter. [ēshtë i njohur me **ferman** si njeri i keq: kötü birisi olarak tanınmak.] [Not: Fermanlar en üst yöneticilerin istekleri doğrultusunda hazırlanan emirnamelerdir. Bu istekler de halkın kimi zaman hoşuna gitmeyebilir. Neden-sonuç ilişkisi.]

7.10. Türkçe: *fes* şapka yerine kullanılan, kırmızı, kalın çuhadan yapılmış, tepesinde püskülü olan, silindirik biçiminde başlık.

Arnv.: *feste* beyaz cohe kask, çoğunlukla erkekler tarafından giyilir, **kibirli, aptal insan** [i ka mendtē nē fund tē **festes**: çok kibirli] [Not: Fes takma modası Osmanlı yönetiminin son yıllarına denk gelir, bu da Osmanlıya hizmet eden kişilere duyulan kızgınlığın ifadesi olabilir. Neden-sonuç ilişkisi.]

7.11. Türkçe: *gemi* su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt, sefine.

Arnv.: *gjemi* gemiler; büyük yelkenli tekne, **çok endişeli olmak** [rri sikur i jane mbytur **gjemitē**: sanki gemileri batmış gibi 'endişeli' duruyor.] [Not: Geminin yolculuğu tehlikelerle dolu olduğundan insanların gemi kelimesine endişe anlamı yüklemesi anlamlıdır. Neden- sonuç ilişkisi.]

7.12. Türkçe: *helva*: şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı.

Arnv.: *hallvë* şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı, **hallvë e ftohtë**: soğuk helva 'gerçekleşmeyecek iş' "ēshtë **hallvë** e ftohtë kjo punë: bu iş kesinlikle olmayacak", **hallvë** e pjekur: olumlu bir iş; "te **ngrensha hallvë**: helvanı yerim" (Ölmeni diliyorum. Kültürel ortaklık.) [Not: Helva Türklerde ölünün arkasından dağıtılan bir yiyecek olarak bilinir. Aynı zamanda helva geceleri vb. kültürel ağırlığı olan bir üründür. Arnavutçada da aynı kültürel

bağlamda helva sözcüğüne ana dilinden daha çok soyut anlam yüklendiği görülmektedir.]

7.13. Türkçe: *havan* içinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan, tahta, taş, maden veya plastikten yapılan kap, (askerlik) havan topu.

Arnv.: *havan* içinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan, tahta, taş, maden veya plastikten yapılan kap, **ağır söz** [i ra me **havan** nê kokê: çok ağır konuştu] [Not: Havan genellikle pirinç gibi ağır madenî malzemesi ile akla geldiğinden doğadan insana aktarma söz konusudur.]

7.14. Türkçe: *yatak* uyuma, dinlenme vb. amaçlarla üzerine veya içine yatılan eşya, döşek, bir şeyin çok bulunduğu yer, **gizli barınak** veya **bir suçluyu gizlice barındıran yer**.

Arnv.: *yatak* uyuma, dinlenme vb. amaçlarla üzerine veya içine yatılan eşya, döşek, **bir suçluyu gizlice barındıran yer**. [i bëri **yatak**: bir şey saklıyor.]

7.15. Türkçe: *yelek* ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi

Arnv.: *yelek* yakasız ve kolsuz giysi, genellikle ön ve arkada astarlı, bele kadar, düğmelerle sabitlenir ve gömlek üzerine ve ceket altına giyilir, **saf olmayan kişi** [yelek me shumê xhepa: çok cepli bir yelek] [Not: Yeleklerin küçük ceplerinde saklanabilen küçük notlar vb. küçük ama anlamlı içerikler, gizli bilgiler de saklıyor olabilir. Neden-sonuç ilişkisi.]

Sonuç

Arnavutçadaki Türkçe sözcüklerin bir kısmı somut anlamlarının yanında soyut anlamlar da kazanmıştır. Zaman içinde kimi sözcükler öncelikle Türkçedeki anlamıyla kullanılırken bir de yan anlam geliştirerek mecazlaşmış, soyut bir anlama da karşılık gelmeye başlamıştır. Pek çok örneğine rastladığımız bu durumun, aslında Türkçede sözcüğün içinde bulunduğu söz öbeği vasıtasıyla deyim olarak kullanılıyor olmasına karşılık

Arnavutçada deyim değil, deyim içinde geçen isim soylu sözcüğün tek başına alınarak Türkçe deyimdekine benzer bir yan anlam kazanmasıyla ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bir söz öbeğini olduğu gibi kopyalamanın zorluğuna karşı deyimde yer alan isim soylu sözcüğü alıp onu deyimleştirerek dile kazandırmış olmak anlaşılabilir, pratik bir uygulamadır. Ayrıca dil mantığı açısından neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak oluşturulan ikincil anlamlar bize Arnavutça konuşan insanlar ile Türkçe konuşan insanlar arasında mantıksal işleyiş bakımından büyük bir yakınlık bulunduğunu da göstermektedir. Kimi durumlarda alınan sözcük ana vatanından daha zengin anlamlar içeren bir renkliliğe kavuşmuş bulunmaktadır.

Kaynakça

- AHANOV, Kaken (1993), *Til Biliminiñ Nergizderi*, Almatı: Sanat Baspası.
- ALBAYRAK, Tuba, ERDOĞAN, Elif (2020), "Almanya'da Yaşayan III. Kuşak Türklerde Sık Kullanılan Kod Aktarımı Türleri-Bir Söylem Analizi", *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi, Zeitschrift für Forschungen zur deutschen Sprache und Kultur*, 2 (1), 38-55.
- BAYRAKTAR, F. Sibel (2009), "Dr. Lindita Latifi Mbi Huazimet Turke Në Gjuhën Shqipe Krahasuar Me Gjuhët E Tjera Të Ballkanit (Arnavutçaya ve Diğer Balkan Dillerine Geçen Türkçe Kelimelerin Karşılaştırılması) Tiranë, 542 s.", *Turkish Studies*, 4 (4), 1056- 1063.
- BERBERİ, Dilaver (1964), *Phonological and Morphological Adaptation of Turkish Loanwords in Contemporar Albanian Geg Dialect of Kruja: A Synchronic Analysis*, Indiana University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana.
- BOZBORA, Nuray (1997), *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Yayınevi.
- DERJAJ, Adriatik (2020), "Arnavutça Türkçe Dil İlişkileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (3), 991-996.
- DİLLİOĞLU, Ece (2018a), "Arnavut Edebiyatı Tarihine Genel Bir Bakış", *Multidisipliner Çalışmalar*, 3, 1-18.

- DİLLİOĞLU, Tolga (2018b), "Arnavut Dili Tarihine Genel Bir Bakış", *Multidisipliner Çalışmalar*, 3, 87-100.
- JAHIĆ, Dževad (1999), *Školski Rječnik Bosanskog Jezika*, Sarajevo: Ljiljan.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997), "Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler", *Türk Dili*, 552, 499-510.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKUTİ, Muzafer (2002), *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiran: Toena Yayınevi.
- LYONS, John (1981), *Language and Linguistic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MANDALÁ, Matteo (2012), "Mbi Turqizmat Në Të Folmet Arbëreshe. *Shqipja dhe gjuhët e Ballkanit - Albanian and Balkan Languages*", Scientific Conference held on 10-11 November 2011 in Prishtina, 277-287.
- OREL, Vladimir (1998), *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden: Brill.
- ÖZGÜR, Nurcan (2013), "Sosyalizm Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 375-384.
- ÖZŞAHİN, Murat (2017), "Türkçe ve Komşu Dillerde Ortak Bir Mecazlaşma Örneği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (2), 708-718.
- PLASARI, Ndreçi (1984), "Kreu XI, Kryengritja e Përgjithshme Popullore Dhe Themelimi i Shtetit të Demokracisë Popullore", *Historia e Shqipërisë Vëllimi i Tretë (1912-1944)*, Stefanaq Pollo (Ed.), Tiran: Arnavutluk Bilimler Akademisi Yayınları, 536-591.
- SHKURTAJ, Gjovalin (2010), *Shqipja e Sotme*, Tiran: Ufo Press.
- ŠKALJIĆ, Abdulah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, (Sırpça Hırvatçada Türkçe Alıntı Kelimeler) Sarajevo: Svjetlost.
- THOMAI, Jani vd. (2006), *Fjalor i Gjuhës Shqipe*, Tiran: Arnavutluk Bilimler Akademisi Yayınları.
- [Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük](https://sozluk.gov.tr), <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).
- ULLMAN, Stephen (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, London: Oxford Basil Blackwell.

ARNAVUTÇAYA GEÇMİŞ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN
KAZANDIĞI SOYUT ANLAMLAR

*Vikipedi: Özgür Ansiklopedi, "Arnavutça", <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutça>,
(Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).*

XHANARI LATIFI, Lindita (2012), *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes*,
(Arnavutça Sözlüklerde Türkçe Alıntılar ve Semantik İncelemesi), Tiran:
Dudaj Yayınevi.

YÜCEDAĞ, İsmail, KOÇ, Nurgün (2018), "Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri ile Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", *Journal of History Culture and Research*, 7 (1), 506- 526.